

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳԵՂԱՊԱՇՏ ՉԳՏՈՒՄՆԵՐՈՒ ՀԱՆԴԻՍԱՎԱՅՐ՝ ՄԵՀԵԱՆԸ

ՊԷՊՕ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

Մինչեւ Մեհեան գրական ամսագիրի հանդէս գալը (1914) արեւմտահայ գրականութեան մէջ գեղապաշտ ձգտումները՝ իբր գրական զգայնութեան եւ հոգեխառնութեան ընկալում՝ արդէն տիրական ներկայութեամբ կ'արտայայտուէին արձակի թէ բանաստեղծութեան մէջ: Գրական դպրոց մը ըլլալէ աւելի արեւմտահայ գրականութեան ընդհանրական նկարագիրը կազմած է գեղապաշտութիւնը: Արեւմտահայ արձակն ալ, բանաստեղծութիւնն ալ, իրենց ստեղծագործ աշխատաւորներուն գեղագիտական բարձր ճաշակին իբր արտայայտութիւն ցոլացուցած են գեղեցիկին եւ արուեստին երկիւղած պաշտամունքը: Պաշտամունք մը, որ ձեւի, լեզուի գեղեցկութիւն եւ արտայայտչական նրբութիւններու ճիգին հետամուտ ըլլալէ անկախաբար, խորքի փնտռտուքներով ալ կը յատկանշուէր, նոր աշխարհներ պեղելու արուեստի անխառն ձգտումներով: Զշփոթել ձրգտումնաւոր գրականութեան հետ, որ որպէս արուեստի ուղղութիւն կը հակադրուի գեղեցիկի ըմբռնումին: Ընդհանրապէս արեւմտահայ գեղապաշտ սերունդի գրողները, — բանաստեղծ թէ արձակագիր, — հեռու կանգնած էին ձգտումնաւորէն: Իրենց հոգին եւ միտքը գրաւուած էր ճշմարիտ արուեստին ծարաւով: Գրականութեան մեհեաններուն սպասաւորելու եւ գեղեցկութեան չաստուածներուն երկրպագելու խռովայոյզ հաւատքով: Զերմեռա՛նդ պաշտամունքով: Արեւմտաեւրոպական մշակոյթին հետ արեւմտահայ գրականութեան առընչութիւնները գրականագիտականօրէն ընդունուած եւ հաստատուած իրողութիւններ են: Ուղղակի հաղորդակցութեամբ, մտքի չփոխմով թէ թարգմանութեան ճամբով արեւմտաեւրոպական մշակոյթին ազդեցութիւնները կարեւոր չափով նպաստած են արեւմտահայ մտքի գեղագիտական ճաշակի կազմաւորման եւ ստեղծա-

գործական ուղղութեան վրայ:

Արեւմտահայ գրականութեան գործիք արեւմտահայ աշխարհաբարը իր զարգացման եւ բիւրեղացման հանգրուանը բոլորած էր [1884—1900] իրապաշտ դպրոցի շրջանին, բայց գեղապաշտ գրողներու ստեղծագործութիւններով է, որ արտակարգ փայլի եւ շքեղութեան հասաւ: Լեզուն իբր գրական արուեստի արտայայտչամիջոց՝ նուաճած էր գեղեցկութեան լեզուական նրբագեղ զգայարանքը: Արեւմտահայ գրականութեան վաւերական պատմիչ՝ Յակոբ Օշականի վերլուծական համապատկերին մէջ գեղապաշտ սերունդի արձանագրած լեզուական արդիւնքը հետեւեալ ձեւով կը գնահատուի. «Արուեստագէտ սերունդ բանաձեւը արտայայտման դիւրութեան համար գործածուած տարագ մըն է, քանի որ արուեստի հասկացողութենէն ու գիտութենէն զուրկ մարդեր չեն պատկանիր գրականութեան ու ասոր պատմութեան: Ան կը ձգտի թելադրել գրողներու խումբի մը մօտ գրեթէ հասարակաց մտահոգութիւն մը, արուեստին հանդէպ մասնաւոր հոգածութիւն մը, որ իր բոլոր իմաստը կը գտնէ երբ համեմատուի իրապաշտներուն մօտ հասարակաց միւս մտահոգութեան,— խորքին այլամերժ արժէքին, ձեւին հանդէպ թոյլ, չըսելու համար արհամարհոտ անտարբերութեամբ մը»¹:

Ուրիշ վկայութիւն մը, արեւմտահայ գեղապաշտներու լեզուի պաշտամունքի մասին, կու գայ Մուշեղ Իշխանի Արդի Հայ Գրականութիւն, Գ. հատորէն. «Գեղապաշտ շրջանին շատ մեծ է լեզուի պաշտամունքը եւ ոճին խնամքը: Գեղապաշտ գրողները արեւմտահայերէնը կը հասցնեն այնպիսի ճոխութեան եւ գեղեցկութեան մը, որ իր նախընթացը չէ ունեցած: Լեզուին կու տան թուիչք, արագութիւն, գոյներու հարստութիւն եւ արտայայտութեան ճկունութիւն: Լեզուն այդ սերունդին համար գաղափարներու եւ զգացումներու արտայայտութեան պարզ միջոց մը չէ, այլ նոյն ատեն գոյներու եւ ձայներու ներդաշնակ համանուագ եւ պատկերի ու քանդակի շքեղ կառուցուածք: Գրելը կը դառնայ նկարագրել՝ գեղաքանդակ պատկերներու սեւեռումով»²:

Արձակի մէջ՝ Ռուբէն Զարդարեան, Տիգրան Չօկիւրեան, Զապէլ Եսայեան, Ինտրա, Սուրէն Պարթեւեան, բանաստեղծութեան մէջ՝ Միսաք Մեծարենց, Դանիէլ Վարուժան, Սիամանթօ, Ռուբէն Սեւակ, Վահան Թէքէեան՝ ոչ միայն արեւմտահայ լեզուին գեղաքանդակ կառոյց տուած էին արուեստի, այլեւ՝ խորքը հարստացուցած ցեղային եւ համամարդկային տրոփներով: Այս սերունդէն Դանիէլ Վարուժանը 1914ի Մեհեանին հրատարակութենէն առաջ, արդէն ցեղային խռովքներու սարսուռը եւ հեթանոսական գեղեցկութեան էութիւնը կերպադրած էր իր զոյգ քերթողագիրքերով՝ Յեղիմ Սիրտը 1909ին, Հեթանոս երգերը 1912ին: Ան իր բանաստեղծական արուեստին ինքնուրոյն առանձնայատկութիւններով նուաճած

էր գեղեցիկը զոյգ մակարդակներու վրայ՝ ձեւի թէ խորքի: Հեթանոսական զգայնութեան ուժի եւ գեղեցկութեան՝ արդիական կշռոյթ տուող երական ու լարն էր Դանիէլ Վարուժան արեւմտահայ բանաստեղծութեան, որ նոր յայտնութիւն եւ երեւոյթ էր հայ գրականութեան համար: Դանիէլ Վարուժան իր հեթանոսական հոգե-իմացութեան տուած է հետեւեալ մեկնաբանութիւնը Արշակ Զօպանեանին 1908ին ուղղուած նամակներէն մէկուն մէջ. «Հեթանոս կեանքը օրէ օր զիս կը գրաւէ. թէ՛ այսօր կարելի ըլլար կրօնքս կը փոխէի եւ սիրով կ'ընդգրկէի բանաստեղծական հեթանոսութիւնը: Յուդայականութիւնը անգոյն է՝ թէպէտեւ մարգարէները զայն մասամբ գեղեցկացուցած են: Հին երկերով չըմպատուած եմ, ուր էր թէ հրաշքով այս միջակ վիճակէն փոխուէի եւ Բիւդար մը կամ Եսայի մը ըլլայի: Անշուշտ կը ժպտիք այս կատակներուս, թէպէտեւ հոգիս միշտ տխուր է այս արեւայի մենութեան մէջ, ժպտելու ամէն ճիգ ինծի բռնազբօսիկ ու այլեւս անկարելի կը դառնայ... Զերկարեմ... կը զգամ որ նամակս իր օրինաւոր շաւղէն կ'ելլէ»³:

Գրականութեան մէջ ձեւին եւ ձեւապաշտական հակումներուն տրուած կարեւորութենէն անկախաբար, հայեցի նկարագիրն ու հայրենի բնաշխարհէն բխած հարազատութիւնը եւս էական նշանակութիւն ունէին իրենց գրական հանգանակին մէջ: Մեհեանէն առաջ, 1906ին Կանէն, Տոքթ. Ռաֆայէլ Պազարճեանին ուղղուած նամակին մէջ, Դանիէլ Վարուժան կուտայ ոչ միայն իր արուեստի ըմբռնումները, այլեւ՝ շրջանի արեւմտահայ գրականութեան զարգացման ուղին կը գծէ, կը լուսաւորէ իր տեսութիւններով. «Հայ գրականութիւնը իր ինքնուրոյնութիւնը կը կորսնցնէ: Շատ ճիշդ է: Արդէն իսկ կորսնցուցած է: Արուեստը մեր արուեստը չէ, իսկ գաղափարը, — երբե՛ք: Ըստ իս, եւ տակաւին ինծի համար՝ ահա օրէնքս, — մեր գրականութեան մէջ արուեստը հայ պէտք է ըլլայ. իսկ անոր յատակը կամ հիմը կազմող գաղափարը համամարդկային: Որ է՝ բանաստեղծը — սիրտը՝ Թորգոմեան, իմաստասէրը — միտքը՝ համամարդկային: Այսպէսով մեր զարգացումը յառաջդիմական տարրերու վրայ հաստատած պիտի ըլլանք՝ առանց մեր ազգային յատուկ դրոշմը կորսնցուցած ըլլալու «Հանդէս մը հայ գոյնով եւ գաւառացի ուժերով»: Հրաշալի՛ յղացում՝ որուն ծնունդին համար Զանադիր պէտք ենք ըլլալ. անոր հարկաւորութիւնը, իբր գեղթափ տիրող ներկայ այլասերումին, խիստ զգալի է: Ես ամենայն կերպով գաղափարակից եմ, եւ անձնուէր ըլլալու պատրաստ»⁴:

Ոչ միայն Դանիէլ Վարուժան, այլեւ մեր գեղարուեստական գրականութեան սպասարկող այլ ստեղծագործ ուժերու փաղանգը նուիրուած էր մեր ցեղային հոգիին փնտռութիւն հետ համամարդկային ձգտումներու վերականգնումին, արուեստի նոր յղացքներու պեղումով:

Պոլսոյ մէջ մշակուած գրականութեան կը հակադրուէր գաւառով

խորհրդանշուող հայկական բնաշխարհը: Ոչ միայն գաւառի կեանքը իր հայեցողութեան անաղարտութեամբ կ'ուզուէր, որ սեւեռումի բերուի, այլեւ՝ գաւառի բառն ու բանը իր հիւթեղութեամբ եւ երանգներով: Իբր հայաստանեայց գրականութեան առաջադրութիւն՝ կը պեղուէր հայ աշխարհի սիրտը կազմող ժողովուրդին հոգեկան եւ ենթագիտակցական աւազանը՝ հոնկէ վերայայտնելու համար հայկական աւանդազրոյցներուն, հեքիաթներուն եւ դիւցազնական խոյանքներուն ազգային երանգներն ու մարդկայնական խորքը: Խրիմեանով եւ Գարեգին Յպս. Սրուանձտեանով գաւառական գրականութեան նախնական մշակումը գեղապաշտական ձգտումի իրագործման կը հասնէր Յ. Օշականի, Թլկատինցիի, Համաստեղի եւ Մնձուրիի գիւղազրուութեամբ: Այս արուեստագէտ գրագէտներու փաղանգէն դուրս, բայց իր տեղն ունեցաւ նաեւ Մշոյ Գեղամը:

Գիւղէն քաղաք եւ քաղաքէն արեւմտեան հորիզոններ տարածուող արեւմտահայ գրականութիւնը յատկապէս իր բանաստեղծութեան թեւով ներծծեց Եւրոպայի խորհրդապաշտութեան ստեղծած աւանդները, բայց ազգային խորհուրդներու եւ խորհրդանշաններու ենթահողով: Միայն լեզուն եւ ազգային ենթահողն էր, որ արուեստագէտ սերունդի արեւմտահայ գեղապաշտ գրողները կը տարբերէր ժամանակակից եւրոպացի բանաստեղծներէ եւ արձակագիրներէ. «Տիկին Եսայեան եւրոպացի արուեստագէտ մըն էր գրեթէ, որ հայերէն կը գրէր»⁵: Միսաք Մեծարեւնցն ու Դանիէլ Վարուժանը, Սիամանթօն ու Վահան Թէքեեանը, Զապէլ Եսայեանն ու Կոստան Զարեանը իրենց արուեստին էական գիծերով կը պատկանին արեւմուտքին:

Մեհեան հանդէսի հրատարակութիւնը կը պատասխանէր մէկ կողմէ արեւմտահայ գեղապաշտ ձգտումի նոր որոնումներուն, որ ըստ Յակոբ Օշականի «Երբ կը հիմնէինք այս հանդէսը, մեր գրականութիւնը՝ չեմ ըսեր սպառման, այլ ինքնակրկնութիւն նշաններ կը յայտնէր: Վեց տարուան մամուլի ազատութիւն մը աճեցուցած էր մեր բառական զգայարանքները եւ գրողները, շատոնց պարպուած իրենց երիտասարդի, ստեղծողի աւիչէն, տարուած՝ բառերէն եւ քաղաքականութենէն, ատենը չունէին ինքզինքնին նորոգելու»⁶, իսկ միւս կողմէ՝ վաւերականօրէն հայեցի մնալով հանդերձ, — ջատագով Հայաստանեայց գրականութիւն յղացքին, — բացուելու արեւմտեան մշակոյթին:

Մեհեանը իր արուեստի առաջադրութեամբ հարազատ էր Դանիէլ Վարուժանի հոգեխառնութեան եւ հայեացքներուն. «Հանդէս մը հայ գոյնով եւ գաւառացի ուժերով»: Կոստան Զարեան կու գար Արեւմուտքէն իր հետ բերելով խենդութիւն, ազատ թռիչքներու սլացում, յանդուգն ոգի: Յակոբ Օշական քննադատական միտքի ինքնուրոյն ճաշակով եւ նոր գրականութիւն ստեղծելու կիրքով կը միանար Մեհեանականներուն: Գեղամ Բար-

սեղեան գեղեցիկը գերագոյն դաւանանք ընդունող գեղապաշտութեամբ եւ հայ հոգին արուեստի նորանոր ու բազմազան ձեւերուն մէջ փնտռող իր երիտասարդական ձգտումներով կը գաղափարակցէր Մեհեանին հանգանակին: Ահարոնը՝ իր արուեստի արեւմտամէտ ճաշակով է, որ կը գըտնէր հոգիին ապաստանը Մեհեանականներու ընկերակցութեան մէջ: Մեհեանին հինգ քուրմերը կոչուած ըլլալու արուեստի եւ գրականութեան այս գաղափարապաշտ խենդերը իրարու մօտ բերող ուժը եթէ մէկ կողմէ հայ գրականութեան վերանորոգման կենդանարար շունչն էր, միւս կողմէ հասարակաց գիծը անոնց՝ հայ հոգիին պեղումով հայ ինքնութիւնը արուեստի ստեղծումն էր. «ցեղ մը, որ կ'ուզէ ապրիլ՝ պարտաւոր է ստեղծել»:

Մեհեանի առաջին համարը լոյսին կու գար 1 Յունուար, 1914ին, սահմանափակ էջերու (16 էջ) քանակով, տնօրէն—խմբագրապետ ունենալով Կոստան Զարեանը, խմբագիրներ՝ Գեղամ Բարսեղեան, Յակոբ Քիւֆէճեան (Յ. Օշական): 1 Յունիս, 1914ի թիւը կը հանդիսանայ վերջինը: Դադրեցման մասին որեւէ պատճառ նշուած չէ: Ընդհակառակն Յունիս 1ի համարի վերջին էջին մէջ ծանուցուած է Մեհեանի տարեգիրքի մը լոյս ընծայման լուրը, առանց ամսագրի վերաբերեալ ընդհատման ակնարկութեան: Բայց փաստօրէն Յունիսի թիւէն ետք անգամ մըն ալ չ'երեւար Մեհեանը: Անոր երեւումը ըստ տնօրէն խմբագրապետին. «Հայցուելը կատաղեցին եւ քաղքենիները հռհռացին: Բնական է, երիտասարդական մեր ոգեւորութեան մէջ, մի քիչ արագ էինք վազում: Շատերը, հիմնական մեր գաղափարը խեղաթիւրում էին, չէին ըմբռնում ու չէին կարողանում ազատագրուել հին նախապաշարունակներից: Շատերն էլ, դիրք ու անուն չ'ինած մարդիկ, վախում էին իրենց ապագայի համար»¹:

Մեհեանի ծննդոցի մասին հետաքրքրական է անտիպ վկայութիւն մը Յակոբ Օշականէն, որ գրի առնուած է իր աշակերտներէն գրագէտ Պօղոս Մնայեանի կողմէ. «Այս առնչութեամբ մենք ունինք անտիպ տեղեկութիւն մը, գոր իմացած ենք բանիւ բերանոյ, Օշականէն: Նշանաւոր ուսուցիչը կը պատմէր, որ նոր Պոլիս ժամանած Կոստան Զարեան, օր մը քաղաքի սրճարաններէն մէկուն մէջ կը հրաւիրէ իր ուշադրութիւնը գրաւած տաղանդաւոր երիտասարդներէն վերոյիշեալ չորսը եւ կը պարզէ ամսագիր մը լոյս ընծայելու իր ծրագիրը: Արդէն նման տրամադրութիւններով մրկող երիտասարդներէն մէկը, Յակոբ Քիւֆէճեան, անդրադառնալով որ մեր գրագէտները այնքան յիմար եղած են, որ իրենց զաւակներուն հացի դրամով թերթ հրատարակած, կը հարցնէ.

— Թերթ մը նիւթական լայն հնարաւորութիւն կ'ենթադրէ, իսկ ո՞վ պիտի ստանձնէ այդ բեռը:

Քիւֆէճեանի հետաքրքրութեան իբրեւ պատասխան՝ Կոստան Զարեան գրպանէն կը հանէ քսակ մը ու ցուցական ձեւով սեղանին վրայ կը հնչեցնէ

Օսմանեան դեղին ոսկիները»⁸:

Նոյն հանգանակին տակ ստորագրածներէն Դանիէլ Վարուժանը շատ չանցած կը բաժնուի Մեհեանի խումբէն: Յ. Սիրունիին հետ կը ձեռնարկէ Նաւասարդ տարեգիրքի հրատարակութեան: Դանիէլ Վարուժանի հեռացումը, — հակառակ Մեհեանի հանգանակը ինք խմբագրած ըլլալուն, — կը մեկնաբանուի տարբեր մօտեցումներով: Ըստ տուեալներու Դանիէլ Վարուժանի եւ Կոստան Ջարեանի միջեւ տեղի ունեցած վէճի մը հետեւանքն էր: Բանաստեղծի դիւրագգածութեամբ Դանիէլ Վարուժան կ'ազդուէր ու կը վիրաւորուէր Կոստան Ջարեանի քիչ մը վերերէն եկող ինքնահաւան կեցուածքներէն եւ յոխորտ ոճէն: Ժամանակը, յետագային կը հաստատէ Կոստան Ջարեանի նկարագիրին այս ժխտականութիւնը: Երեք քերթողագիրքերու հեղինակ՝ Դանիէլ Վարուժանին գրողական դասեր տալու Կոստան Ջարեանի յաւակնոտութիւնները խրտչեցուցած են բանաստեղծը՝ հակառակ հանդէսին առաջադրած գաղափարներուն եւ ստեղծելիք շարժումին հանդէպ իր անվերապահ համակրանքին:

Յակոբ Օշական, որ Գեղամ Բարսեղեանին հետ մինչեւ ետք շարունակած է մնալ Մեհեանի հետ, հանդուրժելով Կոստան Ջարեանի «քիչիկ մը խոշոր յաւակնութիւններուն», անդրադարձած է խումբէն Դանիէլ Վարուժանին բաժանումին. «Մաս էր Մեհեանի խմբագրութեան մէջ: Իր բաժանումը խումբէն (Մեհեանականներ—Պ.Ս.) արդիւնք էր ոչ թէ արուեստի հակամարտ կեցուածքներու, այլ աւելորդ դիւրագգածութեան, Կ. Ջարեանի քիչիկ մը խոշոր յաւակնութիւններուն, որոնք տանելի էին ինծի ու Գեղամ Բարսեղեանին այն մեծ փաստով, որ թերթը կ'ընէին կենդանի ու նոր: Մեզի համար էականը չափն էր մեր գրականութեան: Ու այդ չափուն սիրոյն՝ հանդուրժելի թէկուզ ծիծաղելի քրմութիւններ, հերիք էր որ տաղանդը չպակասէր այդ վերագրումների ետին, ու Կ. Ջարեան տաղանդ ունէր»⁹:

Գրականագէտ Գրիգոր Պըլտեանի մօտեցումն ու մեկնաբանութիւնը Յակոբ Օշականինէն կը տարբերին: Պըլտեան «Արուեստի հակամարտ» ըմբռնումներ կը միտի տեսնել Դանիէլ Վարուժանի եւ Կ. Ջարեանի մօտեցումներուն մէջ, տեսականօրէն հակադրութիւններ կը հաստատէ: Հակադրութիւնը կը կայանայ Դանիէլ Վարուժանի բանաստեղծական հեթանոսութեան եւ անոր շուրջ Կ. Ջարեանի աւարկութեան. «Ըստ երեւոյթին Օշական կը թուի մոռցած ըլլալ Ջարեանի երկախօսական յօդուածը՝ «Արուեստին համար հեթանոսութիւն» խորագրով, տպուած հանդէսի Մայիսի թիւին մէջ, առաջնորդող էջին տեղը: Յօդուածին մէջ հեթանոսութեան դէմ քանի մը նկատառութեան արժանի դիտողութիւններ կան, որոնք վրատահմ որ Օշականի պատճառաբանութիւնը կը հաստատեն, նոյնիսկ եթէ Ջարեանը Վարուժանէն հեռացնող անջրպետը, այսօր, այնքան ալ ըն-

դարձակ չգտնենք մենք: Զարեանի եւ Վարուժանի միջեւ բացուող վէճը կը վերաբերի հեթանոսութեան զանցումին, երբ հարցը դիտենք Զարեանի տեսանկիւնէն, ի հարկէ, տրուած ըլլալով որ Վարուժանի բանաւոր դրոյթները չեն հասած մեզի: Կրնայ ըլլալ, որ գոյութիւն ունէին անձնական հակակրօնականներ, բայց անոնք անկարող են ծածկելու ներյայտ բանավէճ մը, որ Զարեան կը դարձնէ հրապարակային իր վերոյիշեալ յօդուածով»¹⁰:

Գրականութիւն մը զարգացման իր ընթացքին մէջ, լճացումէ դուրս գալու եւ վերանորոգուելու համար թարմատար նոր շունչի, կերպարանափոխող ոգիի կը կարօտի: Ստեղծագործական նոր տենդով, նոր հայեացքներով զրական միջնորդող վերափոխող հոսանքները միշտ ալ ծառայած են գրականութիւն մը իր ծանծաղող հունէն դուրս բերելու: Հինը նորով նորոգելու անկեղծութեամբ զրական երիտասարդութիւն մը խանդավառօրէն կը փարի շարժում ստեղծելու գաղափարին: Ազգային մշակութի զարգացման իտէալին յարումով եւ կառչումով գերագոյն նպատակ կը դառնայ ցեղային ժառանգութեան հիմքին վրայ նորին ստեղծումն ու յաւելումը: Ստեղծագործական երակը չչորնայ, այլ ընդհակառակը կենդանի, ստեղծարար մնայ եւ վերականգնումի ճիգը շարունակէ աշխուժ ու հեւքոտ պահել: Մեհեանի այս մտասեւեռումին նուիրուած է գրեթէ Ֆրանսահայ մտաւորական Մարք Նշանեանի երկար մէկ ուսումնասիրութիւնը, «Գրական Կանգնումը» խորագրեալ. «Աղէտի նախօրեակին՝ Մեհեան կը ծանուցանէ կենարար ուժերու ժայթքում մը, կարծէք առաջին անգամ ըլլալով՝ գրականութիւնը մասնակցէր սրբազնութեան մը ցայտումին: Վերջին գիշերուան պահակներուն կը բաշխուի դէպք մը, որ իրենցմէ անդին պիտի անցնի ու հասնի ցրուումին: Այդ դէպքը գրականութեան սեփականութիւնը չէ: Ի պահ դրուած է անոր մէջ, Վարուժանի եւ Օշականի սերունդէն շատ առաջ, արդիական գրականութեան ծնունդով: Ի՞նչ է սակայն ի պահ դրուածը, ցրուումին յղուածը այդ ձեւով: Այս հարցումին՝ միայն գրականութիւնը կրնայ պատասխանել:

Կ'ընդունիմ, երկդիմի է բանաձեւը: Բայց այս երկդիմի բանաձեւը կը յատկանշէ ինչ որ պիտի կոչենք Գրական Կանգնումը: Գրական Կանգնումի երեւոյթը երկու դէմք ունի, կամ՝ երկու երեսակ»¹¹:

Մեհեանական երիտասարդները գրական այսպիսի սրբազան առաքելութեամբ հեթանոսական անցեալին հանդէպ նախապատուութեամբ եւ հոնկէ առնելով նաեւ ամսագիրին անունը կը հիմնեն Մեհեանը այլ խօսքով՝ գրականութեան տաճարը, զգուշացնելով սրբապիղծները՝ ջահերու ներկայութենէն. «Սրբապիղծներ, զգո՛ւշ ջահեր կան հոս»:

Ընթացիկէն տարբեր եւ վեր մտածելակերպով իրենց՝ արուեստի եւ գրականութեան էութեան շուրջ ըմբռնումները կը բանաձեւէ Մեհեանի առաջին համարի առաջին էջի «Հանգանակը». Հանգանակը քրմական եր-

կիւղածութեամբ կը հրաւիրէ հայ արուեստագէտը, որ թօթափէ իր վրայէն հայ արուեստին անհարազատ եւ իր ինքնութեան խորթ տարրերն ու ազդեցութիւնները եւ «բռնուած ստեղծագործ խենդութեան տենդովը» սպասարկելու համար Արուեստի Մեհեանին: Ներքին զօրութեամբ, ներքին անհանգիստ խռովքով կը պայմանաւորուի «ստեղծելու», «կերտելու» եւ «կանգնելու» ստեղծագործ արարքը: Արարքին շարժառիթը, սակայն, անսովոր մակարդակներու վրայ պաշտամունքն է անցեալէն մեր օրերը կամուրջ հաստատած հայ հոգիի սլացքներուն: Հայ հոգիին արտայայտութիւնը աշխարհիմացութեան հայկական գոյնն է, որ Գրիգոր Նարեկացիի ստեղծագործութեամբ կը հաստատէ, առանց ազգայինին վրայ շեշտելու, հայ հոգիին միսթիքական սուգումները բնականցական ոլորտներէն ներս, տիեզերական շրջարկով: Գրական տեսութիւններու մէջ մի'շտ ալ ընդգծուած է, որ միջազգայինին հասնելու ճամբան կ'անցնի ազգայինէն: Հայ հոգիին արտայայտութիւնը չ'ուղղուիր ազգայնական նիւթերու ոգեկոչման, այլ՝ ցեղային խորքի մը տարազումին, նոյնիսկ եթէ ոչ հայերէնով մշակուած ըլլայ գրականութիւնը, ինչ որ է պարագան օտարագիր այն հայ գրողներուն, որոնց գրականութեան խորքը հայ է:

Գրականութեան մը ձեւը կենսականօրէն կ'առնչուի արուեստի էությունարին, որ իր ինքնուրոյնութեամբ կ'անձնականացնէ ստեղծագործութեան տարողութիւնը, ազատագրելով զայն պարունակներու եւ կաղապարներու կապանքներէն: Ամէն արուեստագէտ ու գրող կը ստեղծէ իր ձեւը, որ կը յատկանշուի իր ինքնուրոյնութեամբ եւ անձնականութեամբ: Մեհեանականները իրենց հանգանակով կը յայտարարէին թէ չէին ուզեր հպատակը դառնալ «ի յառաջագունէ տրուած կաղապարեալ ձեւերու»: Հայ գրականութիւնը նոր ստեղծագործութիւններով հարստացնելը կը պայմանաւորէին փնտռտուքովը արտայայտութեան ամէն նոր ձեւերու, որոնք կ'ապահովէին գրականութեան մը կենսունակութիւնն ու ինքնատպուլթիւնը: Հայ գրական ստեղծագործական միտքը ծարաւը ունէր կենսանորոգ ուժերու նոր ներարկումներու: Այդ ուժերու յայտնաբերման եւ մէկտեղման ձգտումով Մեհեանը կը ծառայէր գրական այդ առաջադրութիւններու իրագործման:

Հայ գրականութեան ընդարմացած երակին նոր շունչի, նոր ոգիի, նոր աւիւնի ներարկումը, ըստ Մեհեանականներուն, կրնար կատարուիլ «կենսանորոգ պատուաստումով մը՝ հայ լեզուին»: Անոնք այս յայտարարութեամբ կը ձգտէին հայ լեզուի կատարելագործման՝ օգտագործումովը զանազան աղբիւրներու, հիմնականին մէջ սակայն, կեդրոնանալով դասական հայերէնի բառագանձին եւ հայ գաւառի շունչը հարազատօրէն վերարտադրող բառ ու բանին: Անոնք կը հաւատային, որ Պոլսոյ հայ գրական բարբառը զարգացման եւ հարստացման հեռանկարներով ինքնաբաւ

չէր եւ հետեւաբար անհրաժեշտ էր մէկ կողմէ գրաբարի բառերուն նոր կենդանութիւն տալ, միւս կողմէ բնաշխարհի ասուլիսներն ու հայեցի բառերը որդեգրել: Լեզուի նոր գեղեցկագիտութիւն մը սահմանել առանց լեզուի ներդաշնակութեան դէմ ոտնձգութիւններ կատարելու աղանդաւորական մեղանշումին: Առաջադրութեան հիմնական սեւեռակէտը լեզուի վերանորոգումն էր. «նոր գիծերու, նոր գոյներու, նոր շեշտերու յաւելումով»: Մեհականներուն լեզուի քաղաքականութենէն դուրս չէր մնար հայերէնի մաքրագտումը օտարամուտ տարրերէ, օտար ոճաբանութիւններէ՝ հասնելու համար բիւրեղացեալ լեզուի մը կատարելագործումին, որ Մեհեանի գեղապաշտական ձգտումներուն մաս կը կազմէր: Մարք Նշանեան իր ուսումնասիրութեան մէջ լայնօրէն անդրադարձած է Մեհեանի լեզուի գեղեցկագիտական ըմբռնումին. «Խորքին մէջ՝ երբ Վարուժան կ'ընդդիմանայ «գաւառական» բառապաշարին չափազանցեալ օգտագործումին դէմ, չի հեռանար Մեհեանի ծրագիրէն, հոն յանձնարարուած կըրկնակ «պատուաստում»էն: Երկու ուղիներ կը նկարագրէ, մէկը գրաբարի «գանձ»երուն վերաբերումով, միւսը՝ «որ գաւառաբարբառներուն մէջէն կ'երկարի, ուր կարելի է գտնել եւ օգտագործել բնաշխարհի անպաճոյճ եւ սիրուն ծաղիկներ»: Չմնալ ժողովրդական լեզուներու մակարդակին, չկարծել որ անոնք ինչպէս որ են՝ պիտի հասկցուին ու պիտի փոխանցուին, այլ օգտագործել այդ «ակերը», այդ «գանձերը», փոխադրել գանոնք «գրական»ի մարզին մէջ: Հրամայականը նոյնն է միշտ. անցք մը, փոխադրութիւն մը կատարել «ժողովրդական»էն դէպի «գրական»ը: Մեհեան կը խօսէր «լեզուի կատարելագործման իտէյալ»ի մը մասին: Վարուժան կ'ուզէ լեզուին ընծայել իր «ամբողջական ձեւ»ը»¹²:

Լեզուին գեղագիտական արտայայտչականութիւն եւ գունագեղութիւն տալու տեսական միտքը արծարծելով Մեհեան կը ձգտէր արեւմտահայերէնի «ամբողջականացումին»:

Արեւմտահայ գրականութիւնը հալածող եւ հարուածող պատուհասէն՝ լրագրութենէն հեռու պահելու Մեհեանի միտումը անխառն եւ զուտ գրականութեան ճաշակը կ'ուզէր ընդհանրացնել հայ ստեղծագործ միտքին համար: Որեւէ ժամանակ լրագրութիւնը ինքն իր դերին մէջ մերժելի չէր կրնար համարուիլ: Իր օգտապաշտական նկարագիրով եւ հանրանուէր դերակատարութեամբ լրագրութիւնը ժողովուրդի զարգացման եւ առաջնորդութեան գործօն ըլլալէ չի դադրիր: Անոր միջամտութիւնն ու թափանցումը գեղարուեստական գրականութեան ոլորտներէն ներս կը խաթարէր գեղեցիկի էությունը՝ հոստորական եւ քարոզչական տարրերու անհաշտ ներկայութեամբ: Արեւմտահայ նախորդ գրական սերունդներէն Մեհականները կը տարբերէին անով, որ բացի Գեղամ Բարսեղեանէն ուրիշ ոչ ոք լրագրութեան սպասարկած էր, կամ կը սպասարկէր: Արուեստի

մեհեանին ընծայուածներ էին: Այդ ընծայումը գիրենք հեռու կը պահէր նաեւ քաղաքականութենէ: Մեր եւ տարբեր ազգերու գրականութիւնը, հին թէ նոր ժամանակներուն, կը հաշուէր իր մէջ արժանաւոր գրագէտներ, որոնք նաեւ քաղաքականութեան մէջ խրելով քաղաքականութիւն ներմուծած էին իրենց գրականութեան մէջ: Մեհեանականները կ'անջատէին ամբողջովին գրականութիւնը քաղաքականութենէն եւ զայն գեղարուեստէն տարբեր միջոցներու ծառայեցներու միտումէն, յայտարարելով. «Մենք կը պահանջենք արուեստին կատարեալ անկախութիւնը»:

Քաղաքականութենէ եւ լրագրութենէ անկախութիւնը՝ անկախութիւնն էր նաեւ քաղաքական հոսանքներէ, համազգային ձգտումներու գրականութեան մէջ կենսագործման ուղիով: Երիտասարդական խանդավառութեան ջլապինդ կորովով:

Գրականութեան եւ արուեստի անկախ եւ անկոխ ուղիներով մեհեան մը կանգնելու կամ ստեղծելու տեսլականով Հայաստանեայց գրականութիւն յղացքը որդեգրեցին: Յղացքին տարագումն ու ընդհանրացումը կարեւոր նկատելով Մեհեանի թիւ 3 համարը, 1 Մարտ 1914, ամբողջութեամբ նուիրեցին Հայաստանեայց գրականութեան «Մեծարանք Հայաստանեայց Գրականութեան» վերտառութեամբ:

Բացառիկ համարը կը բացուի Գեղամ Բարսեղեանի «Բաժակաճառ»ով, որ արձակ բանաստեղծութեան թեւաւոր խօսքով կ'ընէ փառաբանութիւնը գրականութեան մէջ «ինքնուրոյն ու տոհմիկ դիմագիծին», հակադրուելով «գրականութեան պոլսեցիներուն»: Հակադրութիւնը կը մեկնի գրականութեան այն ըմբռնումէն, ըստ որուն շեշտը կը դրուի հայեցիութեան ոգիին վրայ, ցեղային զարկերէն թրթռացող ճառագայթումով: Հայեցիութեան արմատները կ'երկարէին մինչեւ միջնադարեան հայ արուեստը, որ ցեղին հոգին արտայայտող իմաստաւորում ունէր. «Մեր գուրգուրանքն ու յարգանքը անոնց՝ որ, միջնադարէն մինչեւ մեր օրերը, Քուչակէն մինչեւ Զարդարեան, հայաստանեայց գրականութեան ոգին թրթռացուցին զանազան եղանակներով՝ հանճարեղ երգերու եւ զմայլելի էջերու մէջ, եւ մեզ յուսալ տուին, մեզ մխիթարեցին: Հայ Հոգին՝ Արուեստի նորանոր ու բազմազան ձեւերու մէջէն, — ահա Հայաստանեայց գրականութեան իտէալը»¹³:

Հայաստանեայց գրականութեան մասին իր տեսութիւնները պարզած է նաեւ Յակոբ Օշական: Համահայկական ոգիէ թելադրուած Յակոբ Օշական հայ ժողովուրդի եւ հայ գրականութեան միութեան, — ոչ հատուածեալ գոյութեան մը իտէալով, — գաղափարը կ'արծարծէ պոլսահայերու արհամարհական վերաբերումին հանդէպ մերժողական կեցուածքով: Գրական ինքնորոշումի հարցը, որ բոլոր ազգերու գրականութեան համար կենսական է, հայրենի երկրի բնական եւ տոկուն տարրերով կը վըճ-

ռուի եւ կ'ուղղուի ազգին ընդհանրութեան եւ այդ գծով նաեւ տիեզերական տարածութիւններու: Ազգին ընդհանրութիւնը Յակոբ Օշականի հայեցողութեան մէջ կ'ընդգրկէ Պոլիսն ու Մայր երկիրը, Կովկասն ու Ատրպատականը: Հայաստանեայց գրականութիւնը իր եւ Մեհենականներուն տապանակը համարելով, անոր սնուցիչ ակը կ'ընդունի ազգային երգի հանճարեղ ստեղծարարը՝ Կոմիտասը: «Աշխատանքի Վարդապետ մը մեր երգերէն ստեղծեց մեզի, օտարացածներուն համար յայտնութեան մը չափ հրաշալի երաժշտութիւն մը: Քանի մը տաղանդաւոր հայեր մէկ երկու հէքիաթներու մէջ գիտցան սեւեռել ցեղին երազը, երեւակայութիւնը, այնքան նորօրինակ արուեստով մը որ մեծ ստեղծումներուն լաւատեսութիւնը թելադրեց մեզի»¹⁴:

Ահա թէ ինչու Յակոբ Օշական, յետագային, «Ի՞նչ կայ մեր ժողովուրդէն» հարցադրումով կը մօտենար հայ գրողներուն: Իրեն համար, Հայաստանեայց գրականութեան տապանակով, «Գրագէտ մը հարագատ է այնքան, որքան աւելի շատ ու արդար տարրեր կը վերբերէ ցեղային զգայութեան աւազակէն»:

Հայաստանեայց գրականութեան մտասեւեռումն էր ազգային առհաւական ոգիին, անցեալի ոգեղէն արժէքներուն խոր ճանաչման հետ արուեստի ցեղային տրոփմամբ յորդիլը: Անոնք կը հաւատային թէ հայ հոգիին յաւերժացումը, հայրենի բնաշխարհին եւ հողին անտեսանելի եւ անիմանալի խորհուրդը արուեստի ճանապարհով կրնայ պեղուիլ, գեղեցիկ արտայայտութեան ձեւ գտնել, իւրայատուկ, ինքնազրոյժ նկարագիրով:

Մեհեանի տեսական—քննադատական միտքին նուիրուած էջերը, որոնք գրաւուած էին ընդհանրապէս Կոստան Ջարեանի եւ Յակոբ Օշականի դատողական գրութիւններով եւ տեսութիւններով, հանդէսին կշիռ, ծանրութիւն եւ լրջութիւն կու տային:

Կոստան Ջարեանի արեւմտեան մշակոյթով մշակուած միտքը կը փորձէր նոր պատուհաններ բանալ հայ արուեստի ուղիներուն համար: Հետաքրքրական նորութիւններ ըլլալով հանդերձ Կոստան Ջարեանի փնտրատութեանը, խիզախումները եւ խորասուզումները հայ արուեստի վերանորոգման եւ եւրոպական մշակոյթին ուղղուածութեամբ, մարսելի չէին իրենց մանուածապատ դարձուածքներով, օտարոտի ըմբռնումներով եւ քիչ մը սոփեստ մօտեցումներով: Եւրոպայէն եկած կը յաւակնէր յեղաշրջել հայ գրականութեան աւանդութիւնները: Ըմբոստ ոգի մը՝ ընկալեալ կերպերու եւ տարազներու դէմ, որովհետեւ իրեն համար արուեստը ամէն բանէ առաջ խենդութիւն, ըմբոստութիւն էր եւ «հայրենիքին սիրտը պիտի ապրէր Արուեստով եւ Արուեստին մէջ»:

Կարելի չէր անշուշտ Մեհեանը կանխող գրական սերունդներու ճիգն ու վաստակը անէացնելու գնով ուրանալ զանոնք «անգոյութեան» որա-

կումով, ի խնդիր նորի ստեղծման, ստեղծագործական նոր թռիչքներով: «Կարճամիտէն», «մակաբոյժ հոգիներէն», «ամէն բանի վաճառականէն» անջատուելու եւ հրաժարելու համար հարկ չկար հայ գրական անդաստանը ամայացնել սաղարթագեղ իր ծառերէն եւ անգոյուլթիւն միայն տեսնել շրջապատէն ներս...:

Նոր արուեստ ստեղծելու ճանապարհին վրայ «Հայուն Յիսուսը» վեր-ստեղծելու խռովքը ապրող տեսաբան Կոստան Ջարեանը, քննադատական խիստ մօտեցումով, կ'անդրադառնայ համանուն յօդուածին մէջ հայու-թեան Յիսուսէն օտարացման երեւոյթի մասին: Հայ հոգիներէն եւ արուես-տէն Յիսուսի բացակայութիւնը՝ բացակայութիւնը կը նկատէ ներքին «տուայտանք»ի եւ «բարոյական գողգոթայի մը»: Հայ ստեղծագործնե-րու զգայարանքով, — Գրիգոր Նարեկացի, Ներսէս Շնորհալի եւ հայ ման-րանկարիչներ, — Յիսուսը անծանօթ չէր հայ հոգիին իր ճառագայթող ան-հատականութեան ամբողջական պայծառութեամբ: Արուեստներու պատ-մութեան լաւատեղեակ Կոստան Ջարեանին եւս ծանօթ եղած ըլլալու էր այս իրողութիւնը: Կ'արժէ, սակայն, վեր առնել Կոստան Ջարեանի Յիսու-սը դիմագծելու անհատական զգալակերպը իբրեւ «խսկական ստեղծագործի եւ ինքնաստեղծի մեծաշուք օրինակ»: Յիսուսը խորհրդանշն է ներքին խոր կեանքի: Իսկ Կոստան Ջարեանի համար. «Հոն ուր չկայ հոգեկան խո-րին կեանք, մտածումներու բուռն պայքար, անիծեալ հարցերու անխու-սափելի մրճահարումը՝ հոն արուեստ չի կրնար ըլլալ: Արուեստը միաթիք արիւնի հրճուանքն է, հրճուանքն է նաեւ բախտաւոր տեսիլքներու»¹⁵:

Բոլոր դարերու մեծագոյն արուեստագէտին՝ Յիսուսին խորանկա-րէն եւ խորհրդասքօղ կերպարէն մեկնակէտող Կոստան Ջարեանի փիլի-սոփայական խոհերը կը յանգին արուեստի այն տեսութեան թէ ժողովուրդ մը բարոյապէս վերականգնելով է, որ արուեստի վերածննդեան շունչով կը համակուի, նոր արժէքներու ստեղծման տենդէն բռնկած: Կոստան Ջա-րեան բռնկած էր այդ տենդէն:

Թատրոնը իբրեւ «բոլոր քաղաքակրթուած երկիրներու խորհողները եւ գեղարուեստագէտները» յուզող հարց, Կոստան Ջարեանը եւս զբաղ-ցուցած է՝ հայ նոր թատրոնին ճամբայ հարթելու բարենորոգչական ու-ղիով: Արուեստի մէջ վաճառականութիւն բուրդ փերեզակութեան ամէն կարգի «ստոր» ու «անվայել» երեւոյթներուն դէմ ըմբոստացող Մեհեանի տեսական միտքի նորարար ներկայացուցիչ Կոստան Ջարեանը հայ թատ-րոնի համար եւս կը փնտռէ հոգեկորոգ կառոյցը, որ տաճարի մը հանգոյն կը մաքրէ հոգիները, կը բարձրացնէ մարդը իր ճահճոտ միջավայրէն: Կոս-տան Ջարեան իր արուեստագիտութեան վկայութիւնը կու տայ երբ թա-տերական արուեստի հին ճանապարհներէն անցնելով, — հեղինականը մեկ-նակէտ ունենալով, — նոր թատրոնի համար սկզբունքներ կը ճշդէ: Նոր

ՍՐԲԱՊԻՆԵՐԻ ԶԳՈՅԵ
ԶԱՆԵՐ ԿԱՆ ՀՈՍ...

Մ. Ա. Գ. Ե. Ս.
Գ. Բ. Ա. Կ. Ա. Կ. Ա. Կ. Ա. Կ.
Ե. Բ. Կ. Ա. Կ. Ա. Կ. Ա. Կ.
Ե. Բ. Կ. Ա. Կ. Ա. Կ. Ա. Կ.

Տ. Ե. Կ. Կ. Բ. Կ. Կ. Կ. Կ.
Կ. ՈՍԱՆ ԶԱՐԵԱՆ
Կ. Բ. Կ. Կ. Կ. Կ. Կ. Կ.
Գ. Ե. Կ. Ա. Կ. Կ. Կ. Կ. Կ.
ԶԱԿՈՐ ՔԻՒՇԵՔԵԱՆ

Թիւ 1

MEHYAN, Revue arménienne de Littérature et d'Art

1 Յունիս 1914

ԲԱՅԳԱՆՆԵՐԻ ԿԱՆԻՍՏԱՆԻՍՏԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. — Մեր հանգանակը հոստան շարունակը մեզ համար. — Գրանիւ վարածը
Բարսեղներ. Սահակի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝.
ԲԱՅԳԱՆՆԵՐԻ ԿԱՆԻՍՏԱՆԻՍՏԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. — Մեր հանգանակը հոստան շարունակը մեզ համար. — Գրանիւ վարածը
Բարսեղներ. Սահակի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝.
ԲԱՅԳԱՆՆԵՐԻ ԿԱՆԻՍՏԱՆԻՍՏԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. — Մեր հանգանակը հոստան շարունակը մեզ համար. — Գրանիւ վարածը
Բարսեղներ. Սահակի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝, Աւետիսի ԱՅ՝.

ՄԵՐ ՀԱՆԳԱՆԱԿԸ

Խռովարդի շրջագառակները, բարձրագույն, զորա անգիտելի անտույզ ծակատաղիքը կուս է
վրա լայն հարուածներով, գլխի մը բարձրագույն հարուածը կ'ընթանայ հայ արուեստագէտը՝
դանդաղելով, որպէս՝ որոնք մը կը տեսնեն իր մարմնին աչքերը, որպէս՝ արժանի մը ծեւը կ'աւանդ
ի՞ր մարմինը, և ինչպիսի՞ պար մը կը դառնան իր ոտները՝ կապարեայ ծանրութեամբ բռնաւոր, և
ի՞ր լեզուն ինչպիսի՞ մտքութիւն մը կը բարձրանի:

Ատոնքն էր այլևս, խորհեցանք, որպէս զի այս կենսական հարցերը ներուժովն և խորապէս
թրթռան հոգիներուն խորը անոնց որ իրենց մէջ կը զգան զօրութիւնը տեղեկութիւն, կերտելու և
կանգնելու: Եւ ցանկալով որ, վերջապէս, Արտիստի Մեհանիսի ճակատը վաղիտեղ ցեղին կուրծքին
վրայ, մենք, միացած մեր կամերուն մէջ, և բռնաւոր տեղեկութեանց տեղադրելով, գիտակից,
այն ոյժերուն որ կը հանգչին տակաւին այս ազգին հոգեւոր խորք, կու գանք ազգապակել.

ա) ՊԱՇՏԱՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՒ ԱՐՏԱՅԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ, ՀԱՅ ՀՈՐԻՈՅԵՆ.

բ) ԻՆՏԵՆՏԻՎԱԿԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԶԵԻՒ ՄԷՋ.

գ) ՄԵՃԱՆՈՒԹ՝ ԿԵՆՈՍԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆ ՊԱՏԱՅԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ, ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԹՅՈՒՆ.

դ) ԶՈՒՏ ԳՐԱՅԻՆԱԿԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՀԵՌՈՒ ՊԱՇՏԱՄԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ, ԵՒ ԼՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ:

Կը յայտարարենք պատգամով և աւստայտարարելու Հայ Հաղպի, որովհետեւ Հայ Հաղին զո՞յ է,
բայց զո՞ն ուրիւ կը յայտնուի: Պէտք է բեկանել դատակնիքը որ վերջ լուսնեան դատապարտած է:
Գրանք, Առանց Հայ Հաղպի, չկայ մայր գրականութիւն և հայ արուեստ: Ամէն ճշմարիտ
արուեստագէտ՝ իր ցեղին հոգին միայն կ'արտայայտէ. Հայ հոգին, զարթնում մի՞ն ու մեծաշուք

Թատրոն մը, որ «Հաճոյանալու» եւ «գուարճանալու» միջավայր չըլլայ. «ներկայ նիւթապաշտ եւ տափակ հասարակութիւնը, չունենալով փրնտ-ռումներու եւ ստեղծագործութեան բաւականի մտային կարողութիւն, բնականօրէն կը յայտարարէ իր սէրը դէպի իրապաշտութիւնը եւ բնապաշտութիւնը, եւ կը վճարէ բեմական մանրամասն զարդարանքները, որպէսզի ամէն բան ականբեր տեսնէ ու շօշափէ, եւ մտածելու կամ հնարելու անհրաժեշտութիւնէն ազատի»¹⁶:

Ժամանակակից Թատրոնի ստեղծման նոր յղացումներու լոյսին տակ Կոստան Զարեան իր հայեացքը կը սեւեռէ Մեթերլինկին եւ Փոլ Բլոտէլին վրայ, որոնք հելլենական ողբերգութեան եւ քրիստոնէական միստիսիզմին հաշտեցումով խորհրդապաշտական քնարականութեամբ Թատրոն անցնուցած են: Կոստան Զարեանին փնտռածը այդ կարգի Թատրոնի հետքերով հայ Թատրոնի զարգացումն է:

Արուեստի մէջ հեթանոսական միտումներու բացայայտումը Կոստան Զարեանը հակադրած են Դանիէլ Վարուժանին: Դանիէլ Վարուժանը հեթանոսականին ջատագովն էր: Կոստան Զարեանը Մեհեանի հիմնադրման օրերէն սկսեալ տաք չէր հեթանոսականին նկատմամբ: «Հայուն Յիսուսը» քրոնիկը Կոստան Զարեանի, արուեստ—կրօնք զուգակցութեամբ, Դանիէլ Վարուժանի հեթանոսական բանաստեղծութեան դէմ հակադրութեան քողարկեալ դրսեւորումն է: Բայց Դանիէլ Վարուժանին հեռացումէն ետք, Կոստան Զարեան Մեհեանի մեր համարին մէջ «հեթանոսութիւն» խորագրուած քրոնիկով կը բացայայտէ իր հակադրութիւնը, գրոյց մը բանալով «հեթանոսականին» եւ «Մեհենականին» միջեւ: Մեհենականը կը ժխտէ հեթանոսականին հայեացքները, որոնք իբր կենսափիլիսոփայութիւն թէ արուեստի ըմբռնում կը հիմնուին կեանքի վայելքին, ուժին եւ գեղեցկութեան սիրոյ վրայ: Մինչ Մեհենականը կ'առաջադրէ առարկայապաշտութիւնը հետեւեալ հիմունքներով. «Անուանեցէք ինչպէս կ'ուզէք, իրողութիւնը այն է որ թէ՛ այն ատենը, թէ՛ այժմ, արուեստ յօրինելու շարժառիժը առարկան է, առարկան իր մէջ, իրեն համար— in sich: Վերածնութեան շրջանին կը սիրէին այն՝ կ'երեւար. գիծը, ձեւը, գոյնը, եւ ան ալ հելլենացւոց աչքերով կը դիտէին, իսկ ներկայ ապագայապաշտներուն բաղձանքը ի՞նչ է՝ եթէ ոչ՝ նորէն առարկաները արտայայտել: Իրաւ է որ եթէ համեմատութիւնը ընենք երկու շարժումներուն, մեր համակրանքը այս վերջիններուն պիտի տանք, վասնզի ասոնք ոչ ոք կ'ընդօրինակեն եւ լաւ թէ վատ կ'աշխատին նոր հասկացողութեամբ եւ նոր ձեւերով արտայայտուիլ»¹⁷:

Կոստան Զարեանի հակա—հեթանոսական կեցուածքը սո՛սկ Դանիէլ Վարուժանին հակադրութեամբ չի բացատրուիր, այլ՝ իր ներքին համոզումներուն առնչութեամբ եւրոպական արդի գրական—փիլիսոփայական

հոսանքներուն:

Մեհեանի վերջին թիւը (7) [1 Յուլիս 1914] ըլլալու կոչուած համարին մէջ Կոստան Ջարեան «Ասպարէզ» խորագրուած գրութեամբ ասպարէզ կը կարդայ Մեհեանի երեւելէն ասդին թշնամական դիրք որդեգրածներուն եւ յօդուած ստորագրածներուն դէմ: Ջարեան անխնայ է անոնց մասին իր որակումներուն անպատկառութեամբ, որ յետագային իր գրականութեան մէջ ալ շարունակեց պարսաւիչ անհամակրելի ոճով: Մեհեանը քննադատողները կ'որակէ. «տափակ միջատներ», «յաւիտենական միջակութիւններ», «խելքի աղքատներ», «մեծ ու փոքր ոչնչութիւններ»: Ամէն բան նորէն սկսելու մտածողութեան զարգացումով Կոստան Ջարեան Մեհեանին մէջ ստորագրած քրոնիկներուն հետեւողութեամբ ազգային լուրջ գրականութեան մշակման համար կը պահանջէ, որ հայ գրողն ու մտաւորականը դուրս ելլեն սահմանափակութենէ, մտրակելով անոնց տգիտութիւնը: Մեր մէջ գրականութեան «հաճոյալի ժամանց», «խաղալիք», «փոքրիկ փառասիրութեան պատճառ» եղած ըլլալուն պախարակումով Կոստան Ջարեան կ'ուզէ հասնիլ ազգային մեծ ու խորունկ գրականութեան մը զարգացման ճանապարհին, որպէսզի ազգը արուեստով բարձրանայ:

Մեհեանի էջերէն Կոստան Ջարեանի տեսական—գեղագիտական գետնի վրայ զարգացուցած միտքերը, հակառակ երբեմն իրենց զարտուղի, արտականոն, փքուն ու պոռոտ նիշերուն, նոր մտածողութիւն, վերանորոգիչ ոգի եւ յեղաշրջիչ հասկացութիւն ըլլալէ չէին դադրեր, հայ մտքի վերածնունդին նպաստելու ձգտումով:

Յակոբ Օշական Մեհեանի քննադատական բեմը գրաւած ուրիշ զարտուղի գրիչ մըն էր, որ անոր էջերէն սկսաւ իր քննադատի ասպարէզը «Հարթենք»ներու շարքով: «Հարթենք»ները, որոնք տոգորուն էին սուր, անխնայ եւ բիրտ անկեղծութիւնը յատկանշող խիզախութեամբ, կը յայտնաբերէին Յակոբ Օշականի քննադատի իրաւ զգայարանքը, եւ գրական բնածին հոտառութիւնը:

Իր «Հարթենք»ի ահեղ տեսութիւնը կը հիմնուէր գրական հրապարակի կեղծ հանճարները դատաւիտելու, աղմկարարները լռեցնելու, արուեստականօրէն բարձրացած պատուանդանները տապալելու, միջակութիւնները մտրակելու եւ հողաթումբերը հարթելու սկզբունքին վրայ: Յակոբ Օշական այս տեսակէտով քայլ կը պահէ Կոստան Ջարեանի հետ գրականութեան համար «նոր աստուածներ բարձրացնելու» եւ սրբապիղծները տաճարէն դուրս վանելու առաջադրութեամբ: Բնորոշելով քննադատի խստապահանջութիւնը, կ'ըսէր. «պիտի ըլլանք կարճ, կծու, արիւնող»:

Ի՞նչ ենթահող ունէր երիտասարդ քննադատը այս բոլորը ընելու եւ խախտելու համար արժէքներու նուիրապետութիւնը: Ամէն բանէ առաջ ունէր քննադատական բնատուր հակումները, ապա՝ գրականութեան

կիրքն ու պաշտամունքը, որոնց կը միանար ազգային եւ միջազգային գրականութեանն իր պաշարը: Ինք այսպէս կը գնահատէր իր մօտեցման չափանիշը. «Մեր աշխատութեան մէջ մենք պիտի չտարուինք ոչ մէկ կանխակալ տրամադրութեան: Ձեռք ներշնչուիր ոչ մէկ դպրոցէ ու ղեկավարուիր ոչ մէկ աղանդէ: Մեր քննադատութեան մէջ պիտի հրաժարինք ծանր ու եպիսկոպոսական շուրջառէն, ասպարէզին պարտադրած բոլոր արարողութիւններէն: Մենք պիտի նայինք արուեստագէտին վրայ մեր իսկ խառնուածքին հայլիովը»¹⁸: Այս խիստ չափանիշերով Յակոբ Օշական փորձեց նախ Մեհեանի էջերէն եւ ապա՝ իր քննադատի ասպարէզին ամբողջ տեւողութեան իր մոլորմով զարնել «գաճէ աստուածներուն կռնակին վրայ»:

Յակոբ Քիւֆէճեան ստորագրութեամբ Մեհեանի մէջ Յակոբ Օշականի հարթումին առարկայ դարձած են Հրանդ Նազարեանց, Վրթանէս Փափագեանը իբր գրական քննադատ, Հիմ Աստուածներ՝ Լեւոն Շանթ—Սեղբոսեան, Հ. Սիմոն Երեմեան: «Հարթենք»ի շարքէն անկախաբար Յակոբ Օշական գրական—վերլուծական յօդուածներ ստորագրած է, «Վահան Թէքեան եւ իր Հրաշալի Յարութիւն»ը նիւթով եւ գիրքեր խորագրին տակ Վանքը՝ Տիգրան Չէօկիւրեանի իբր գրախօսական:

Սրամիտ հեգնանքը անպակաս է Յ. Օշականի դատումներուն մէջ: Հրանդ Նազարեանցը առաջին հերթին կը ձաղկէ իր «հիւանդագին փառամոլութեան» եւ «սնապարծ եսամոլի յաւակնութեան» համար: Ամէնէն աւելի քննադատութեան առարկայ կը դարձնէ բանաստեղծութեան անձնակերպող հակումները եւ ինքնատիպ երեւալու բռնի կերպերը, որոնք արուեստական ճիգի որպէս արգասիք բնականութենէ զուրկ են, որովհետեւ սիրտէ չեն բխած եւ իրենց յուզումներու ցանցով ջերմութիւն չեն փոխանցեր: Յակոբ Օշականի համար Հրանդ Նազարեանցի քերթուածները, բոլորն ալ, «մեռած աղջիկներ են»: Քննադատական դատումի այն չափանիշը, որ կիրարկած է Յակոբ Օշական այդ օրերուն, այսօրուան եւ վաղուան համար եւս իր այժմէականութիւնն ու ուժը կը պահէ. «Այսքան թեթեւ ալքով հոգին, շատ բնական է, պիտի չունենար հաղորդական նկարագիր: Վտանգը ատով չի մնար: Հրանդ Նազարեանց ուզելով փայլիլ, ուզելով տպաւորութիւն թողուլ մանաւանդ, քանի որ անհասկնալի, անկապ, անհաւասարակչիւ ըլլալը հիմա պայման է ինքնատիպ ու հետեւաբար տաղանդաւոր հռչակուելու, անխնայ, առանց անդրադառնալու կը վատնէ իր գոյներուն նիհար մթերքը»¹⁹:

Արեւելահայ Վրթանէս Փափագեան իբր գրող չէ, որ օշականեան հարթումին ենթարկուած է, այլ՝ գրականութեան պատմաբան: Այս պարագային եւս Յակոբ Օշականի խստադատութիւնը ակնբերել է եւ ակնկալութիւնները բազմակողմանի են: Վրթանէս Փափագեանի գրականութեան

պատմաբանի փառասիրութիւնը արդարանալի չգտնելով, զայն գուրկ կը նկատէ սեփական դատումով վերլուծողի եւ քննադատի արժանիքներէն: Ձի գոհանար համադրողի սոսկական դերով, որ Վրթանէս Փափազեանի-նը եղած է: Գրականութեան պատմաբանը, Յակոբ Օշականի հայեցողութեամբ իրազեկ ըլլալու է ոչ միայն «միջազգային գրականութեանց բոլոր երեսներուն, բոլոր անկիւններու խորքերուն» այլեւ՝ հայութիւնը չրջապատող ժողովուրդներու հոգեբանական երեսներուն համեմատութիւնը ընէ խոր թափանցումով:

Գրականութեան պատմութիւն գրելու ոճը իր առանձնայատկութիւնը ունի: Գրականութեան պատմութիւն գրող հեղինակներու ոճերուն ամէնէն տափակը կը նկատէ Վրթանէս Փափազեանինը:

Վրթանէս Փափազեանի գրականութեան պատմութիւնը, այսօր, ո՛չ կը կարդացուի, ո՛չ ալ իբր աղբիւր կ'օգտագործուի:

Յակոբ Օշականի «Հարթենք»ներուն ամէնէն ծանրակշիռը Լեւոն Շանթի Հիմ Աստուածներն են, հակառակ տրամալին ժողովրդական թէ գրական չրջանակներէն գտած բացառիկ ընդունելութեան եւ խանդավառութեան: Լեւոն Շանթ գրողին եւ թատերագիրին գրողական որոշ արժանիքներուն, — պատմելու շնորհք, դիտելու կարողութիւն, տաքուկ ոճ, տպաւորելու դիւրութիւն, տեսարաններ բեմադրելու բնագդ, — զնահատութիւնը կատարելով հանդերձ, հիմնականը՝ ստեղծագործ կրակը պակաս կը գտնէ: Կեդրոնանալով Հիմ Աստուածներուն վրայ քննադատ Յակոբ Օշական իր թատրոնի գիտութիւնն ու հասկացողութիւնը ի գործ դնելով քննական վերլուծումը կ'ընէ թատերգութեան թէ՛ բեմադրական, թէ՛ թատերական արուեստի անկիւնէն: Քննական վերլուծումէն ողջ դուրս չէ եկած թատերակը: Սկսելով աշխարհագրական անհարազատութենէն, անցնելով տիպարներուն ոչ ազգային գունաւորումէն՝ իպսէնեան, մեթերլինկեան եւ նիչէական ազդեցութեամբ, քողագերծելով բեմ հանած մարդերուն ապրող անձեր չրլլալու հանգամանքը. «Վանականը ապրող անձնաւորութիւն չէ». «Աբեղան ապուշ մըն է». «Իշխանը գիրէ մարդ մըն է». «Ճերմակաւորը բնագդական իմաստասիրութեան տեսաբանն է». «Վարդապետները վեղարով միայն կ'արդարանան». «Ճգնաւորը ունայնութեան ուշացող երգիչն է»: Տիպարներուն ոչ միայն իրականութեան լոյսէն փախչող կէտը կը նշէ, այլեւ՝ հոգեբանական կացութիւններու մէջ վիրաւոր կը գտնէ անոնց զարգացման ընթացքը: Կերպով մը իպսընեան կերպարներու կրկներեւոյթը՝ կեղծ սեմպոլիզմի մթնոլորտով շաղախուած: Իր եզրակացութեամբ. «Հոգեբանօրէն անճիշդ, թերի ու անխնամ, բեմական թեքնիկի տեսակէտէն խրամատներով բաժան բաժան, գործողութիւնով կաղ ու ծոյլ, իմաստասիրութեան համար ոչ մէկ նոր հոգեկան երես բերող այս գործը տարօրինակ բախտաւորութիւն ունեցաւ»²⁰:

Օշականի այս գրոհին ետք, հայ քննադատական եւ թատերագիտական միտքը անհամար էջեր նուիրած է Լեւոն Շանթի Հիմ Աստուածներ թատրերկին եւ զայն ոչ միայն իր գլուխ գործոցը որպէս արժեւորած է, այլեւ՝ հայ թատրերգութեան կարեւոր իրագործումներէն:

Գրական երկերու նման, քննադատական դատավճիռներն ալ կրնան ժամանակի քննութեան չդիմանալ: Փաստօրէն Լեւոն Շանթի Հիմ Աստուածներուն բեմադրական մարզէն ներս գտած ժողովրդականութիւնն ու հայ քննադատական միտքի արժեւորումները կը հաստատեն այս իրողութիւնը:

Մեհեանի մէջ Յակոբ Օշականի «Հարթենք»-ի վերջին գոհն է Հ. Սիմոն Երեմեանը՝ որ «գիրքեր կուլ տուող ու թոհուբոհներ ածող ուրիշ մօրուքաւոր գրամուլ մըն է»: Անոր «գրագէտ հայերը» որ ըստ երեւոյթին դատողական գրականութեան սեռին կը պատկանի, սակայն օշականեան դատողութեամբ ոչ մէկ գրական սեռի մէջ կարելի է գետնողել զայն, որովհետեւ միտքով զաճած մըն է Հ. Սիմոն Երեմեան, որուն տողերուն տակ նոյնիսկ նախակրթարանի աշակերտ մը պիտի չուզէր ստորագրել: Իբր «գիրքերէ չինուած, ընթերցումներու արդիւնք քննադատ» արգահատանքով կ'ուրանայ Հ. Սիմոն Երեմեանի դատողական մարզանքները:

Ինչպէս գրական աշխարհի, նոյնպէս ալ քննադատական մարզի գաճաճները ճշմուած են հարթող քննադատութեան գլանին տակ...:

«Հարթենք»էն տարբեր սիւնակներու մէջ Յ. Օշական հանգամանօրէն կ'անդրադառնայ Վահան Թէքեանի Հրաշալի Յարութիւն հատորին: Անոր խորքէն թէ ձեւէն թելադրուող կէտերուն վերլուծումով շեշտը կը դնէ իր բերած ոճի նորութիւններուն, խորքէն եկող խռովքներու քաղցրութեան, ազգային երակին անհռետորականութեան, իր քերթողութեան խոհա-քնարական ներդաշնակութեան, մտածական տարրին ներկայութեան եւ խորհրդապաշտական ուղղութեան. «Վ. Թէքեանը մեր մէջ, համեմատութիւնը պահելով, կը նմանցնեն Վեռլէնին»²¹:

Յ. Օշականի Մեհեանի գրախօսականով արտայայտուած քննադատի համակրանքն ու համարումը շարունակուած է յետագային Վահան Թէքեանի նկատմամբ, զայն արժեւորելով արեւմտահայ ամէնէն իրաւ բանաստեղծներու հոյլին մէջ:

Առանց գրական խոր վերլուծումի Տիգրան Չէօկիւրեանի Վանքը օրագիրով զարգացող վիպակը՝ նիւթին եւ մշակման ոճին անդրադարձումով՝ Յ. Օշականի համակրանքին արժանացած է Մեհեանի էջերուն մէջ, թիւ 2, էջ 30:

Կըթուի թէ Յ. Օշականի թարգմանութեամբ Մեհեանի մէջ լոյս տեսած են «Les Soirées de Paris»-էն Ֆրանսացի քննադատ Անտրէ Տիւփոնի՝ Անաթոլ Ֆրանսի եւ Օքթաւ Միրպոյի մասին քննադատականները, իբր նմուշ,

թէ օտարները «ինչպէս կը հարթեն» իրենց արժէքները:

Յակոբ Օշական մտրակի պէս շաշող այդ ոգին բերաւ իր «Հարթենք»-ներով մեր գրական իրականութեան, որ եթէ իր արիւննոջ նշգրակին սրութեամբ յատկանշուեցաւ, բայց ճշմարտութիւնները իրենց անքողարկելի երեսներով բացայայտուեցան իր քննադատութեամբ առանց հաշուենկատութեան եւ կողմնակալութեան: Մեր օրերու գրական քաղաքականութիւնը իրը չեղաւ: Իր նմանին՝ ընկերային բարքերու ահալոր երգիծաբանին, Յակոբ Պարոնեանին պէս Յակոբ Օշական եւս իր նմանը չունեցաւ...:

Մեհեանի ստեղծագործական բերքին մէջ բանաստեղծութեան բաժինը վտիտ փունջ մը կը կազմէ: Բանաստեղծ աշխատակիցներուն մօտ ճիգը ակնեբեւ է հեթանոսական եւ հայաստանեայց գրականութեան տրամադրութիւններուն հաշտ խորքով բանաստեղծութիւն յօրինելու, բայց արդիւնքը անբաւարար է ձգտումին արուեստով նուաճման տեսակէտով: Բաւերով յարդարուն, անհաղորդ զգայնութեանց անձնատուր խոկումներ են անոնք: Յուզումի տարրը նուազ է: Գեղապաշտ սերունդին յատուկ խնամեալ թեքնիքը չի փրկեր անոնցմէ շատերուն բանաստեղծական յօրինումները:

Դանիէլ Վարուժանէն երկու բանաստեղծութիւններ՝ «Բարտիններ», «Հասուն Արտ» մեծ բանաստեղծին արուեստէն սրտառուչ պատառիկներ են, բայց ոչինչ կը պարունակեն անոր հեթանոսական աշխարհէն: Առաջինը՝ «Բարտիններ»ը իր հատորներէն դուրս մնացած է եւ կ'արտայայտէ բնութեան կանաչ մէկ բեկորին հետ հոգեկան եւ յուզական առնչութիւնը: Նոյնացումը: Երկրորդը՝ «Հասուն Արտը» յետագային Հացիմ Երզնիս մէջ մտած՝ հողապաշտութեան բոյրով յագեցած հոգիէն բնութեան ծուէն մըն է: Մեհեանէն առաջ իր երեք քերթողագիրքերով Դանիէլ Վարուժան արդէն իր բանաստեղծութեան մեհեանը կանգնած էր:

Ահարոն Մեհեանի իր բանաստեղծական աշխատակցութիւններով ամէնէն աւելի արձագանգն էր անոր ձգտումներուն դէպի հեթանոսական անցեալ իր հայեացքով թէ բաւերուն տուած պատկերաւոր փայլով: «Անի»էն եւ «Արշակաւան»էն իր ներշնչումներով եթէ մէկ կողմէ հայկական փառքին պանծալի զօրութիւնը կ'ոգեկոչէր, միւս կողմէ հեթանոս օրերու յայրատ դիքերուն եռեւեփող միսերուն կիրքը կ'երգէր: Ահարոն Մեհեանի իր բանաստեղծութիւններով Դանիէլ Վարուժանի հեթանոսական երգերուն հետքերով կ'ընթանար՝ առանց անոր ներուժ խռովքին ցասկոտ հոսանք-տին: Շարքէն «Զիարշաւան» ու «Գինեծօնք»ը հեթանոսական ապրումներու ծիրէն ներս մէկ կողմէ կը զարգացնեն սաւառնումին վսեմութիւնը՝ մինչեւ «Ծոցն արեգակին» իսկ միւս կողմէ «փարումովը արբշիւ բագոսին» կը հնչեցնեն «երգն հեշտանք»ին: Եթէ ասոնց վրայ աւելցնենք «Մարդերը» եւ «Սփինքս»ը եւ տակաւին Ահարոնի յետ—եղեռնեան բանաստեղծ-

ծական ամբողջական բեղուն վաստակը, անոնք կարգացուել է ետք, երկրորդ անգամ չփնտռուելու մեղքերով կը տառապին՝ իրենց բառերու տարափին տակ (գրական գունաւորումով) խեղդուած անտեսանելի զգայնութեամբ:

Մեհեանի առաջին թիւին մէջ «Անահիտի քրմուհին» Հ. Սուրէնեան [Փարիզ] ստորագրութեամբ, հակառակ իր հեթանոսական մթնոլորտ ստեղծող եւ անցեալը յուշող տարրերուն, ուրիշ աշխատակցութիւն չունենար:

Թ. Ժ. Սիրունին եւս, որ «գիւղին հարսերը օրհնեցի ես» քերթուածով աշխատակցած է Մեհեանին, ուրիշ անգամ մը չ'երեւար անոր էջերուն: Քերթուածը՝ քնարական իր տարրերուն յուզական ելեւէջներով կը հաստատէ Թ. Ժ. Սիրունիի քերթուած կառուցելու բնագրը: Բայց, ան լքելով մուսաներու մեհանը, տարբեր կալուածներու մէջ իրագործեց ինքզինք, արժանաւոր վաստակով:

Վահան Թէքէեանի «Տաղ Հայերէն Լեզուին»ը, — Հրաշալի Յարութիւն հատորէն — ուղղակի աշխատակցութիւն թէ արտատպում յայտնի է, թէ եւ Վահան Թէքէեան իր Բ. քերթողագիրքը լոյսին բերած էր 1914ին, այսինքն՝ Մեհեանի հրատարակուելի սկսած տարին: Հայ լեզուին հիւթեղ բառերով մայրենիին ձօնուած փառաբանական ամէնէն գեղեցիկ ստեղծումներէն է ան, որ Մեհեանի հայաստանեայց գրականութեան ենթահողը կը հարստացնէր իր չժամանցող եւ չթարչամող թարմութեամբ:

Ուն Տիգրան Գասապեանի «Երգը» եւ մուսաներուն դարպասող միջակութեան մը՝ Լեւոն Էսաճանեանի «Արեւելքն Իմ Հոգիս է» քերթուածները ինչպէ՞ս մուտք գործած են Մեհեանէն ներս անբացատրելի կը մնայ՝ Թ. Օշականի, Կ. Զարեանի խստադատ չափանիչերով:

Բանաստեղծութիւնը իր ընթացիկ հունէն դուրս կու գայ Կոստան Զարեանի քերթուածներով՝ «Մեկնումներ», «Յուրտ Գիշերը», «Աստղերուն Քերթուածը», որ մեծաշունչ կշռոյթով եւ բառերու գունավառ հրավառութեամբ իմացականութիւն եւ երեւակայութիւն կը գրգռէին, հոգին յուզելէ աւելի, բանաստեղծութեան impressionist դպրոցին յատկանիչերով: Սկսուած ուղիով ալ շարունակուեցաւ իր քերթողական ճանապարհը:

Նորութեան մասնաւոր յատկանիչը չեղաւ Մեհեանականներու քերթողական ճիգը: Զեւակերպուած տեսական պահանջք աւելի խիստ էր նորութեան ծարաւ բարձր ճաշակներով, իսկ արդիւնքը անբաւարար էր Մեհեանի բանաստեղծական բերքին:

Մեհեանի արձակ էջերը աւելի մերձաւորութիւն կը պահեն հանդէսին հանգանակին հետ՝ գեղապաշտական թէ հայաստանեայց գրականութեան յատկանիչերով: Կը նկարագրեն նկարագեղ վրձինով: Հայրենական ոգին կը ցոլացնեն իրենց արձակի խորքէն: Արեւմտահայ գիւղին աւան-

դական բարքերը կ'ապրեցնեն: Հեքիաթի եւ երազի աշխարհը կը վերստեղծեն բանաստեղծական թուիչք առած վայելչագեղ ոճով: Վսեմաշունչ խորհուրդ մը կարծես պատած է Մեհեանի արձակ էջերուն տարածքը: Խորհուրդներու մեհեանին սպասարկելու երկիւղածութեամբ:

Ամէնէն ծանօթը Ռուբէն Զարդարեանն էր, հայ արձակի բանաստեղծը, որ «Հայաստանեայց գրականութեան» նուիրուած Մեհեանի թիւ 3 համարին մէջ կ'երեւար իր «Հայրենական Սազը» արձակով: Ուրիշ աշխատակցութեան չենք հանդիպիր այնուհետեւ: Գաւառէն եկող այս գրագէտին նահապետական շունչն ու ոգին, կը տիրեն այս գրութեան մէջ եւս, որ հայրենական սազով կը հնչեցնէ կեանքի խնդութեան երգը՝ դաշնօրէն թաւայող լեզուի մը քնարականութեամբ:

Մեհեանի արձակի էջերուն տիրողը եղբրաբախտ Գեղամ Բարսեղեանն է: Հաւատաւոր ընտրեալներէն մին՝ արուեստի եւ գեղեցիկ գրականութեան չաստուածներուն: Մեհեանին՝ հոգե—իմացական աշխարհով թէ գեղագիտական ճաշակով փարած Գեղամ Բարսեղեանը՝ ըլլա՛յ իր հայաստանեայց գրականութեան նուիրուած տեսական խոհերով, ըլլա՛յ արձակ էջերով հարազատ արտայայտիչն էր գրական նոր շարժումի խորհրդապաշտական հոգեյատակով գեղապաշտական ձգտումներուն:

«Սպասումս կախաղանին վրայ» եւ «Ապառնի Քաղաքին Խուզարկիչը» յայտնապէս գրուած են գիրի վերածելու համար մտասոյց խոկումներուն տեսլապաշտ հակումները: Իր իտէյալական սպասումներուն դաւաճանող սպասումը առաջնորդելով կախաղան կը դառնայ անոնց դահիճը՝ կեանքի եւ ազատութեան խորհուրդներուն վերադառնալու համար, որպէսզի սաղմոսէ «մշտական յաղթութիւնները ուխտերու խորանին վրայ»:

«Ապառնի Քաղաքին Խուզարկիչը»ին մէջ աւելի կ'երեւայ տեսլապաշտի հորիզոնը, որ այլաբանական խորքի մը յենած՝ անծանօթ ճամբաներու արկածախնդիր խուզարկիչին ապառնի քաղաքը որոնող արկածախնդրական ճամբորդութիւնը կը պատմէ կախարդական երազի եւ երեւակայական աշխարհի համախառն մթնոլորտով: Ապառնի քաղաքը, ուր պիտի գըտնէր քաղաքը «գերագոյն ձեւերուն եւ գերագոյն ուժին», որպէսզի կարենար գտնել ներդաշնակութիւնը՝ մեծ ու հզօր՝ իր հոգւոյն հետ համագնաց»:

Գեղամ Բարսեղեան իր գրութիւններուն խորքին համընթաց լեզուա—ոճային միասնութեան տիրացած է, միշտ հետամուտ գերագոյն ձեւերու կատարելութեան, որ գեղապաշտի երազն էր եղած:

Վաղուան հայերու խռովքները քնարերգող արձակը՝ «Վաղուան Հայերը», որուն խոստացուած շարունակութիւնը լոյսին չէ եկած, դարձեալ տեսիլքներու ֆոնին վրայ, բայց այս անգամ ցեղային գունաւորումով, խորհուրդներու մեհեանին մէջ մէկտեղուած արուեստագէտներու եւ գրողներ—

րու հայեացքներուն տակ արուեստագէտը կը քանդակէ Բանին ու Մտածման այն ստեղծագործութիւնը, «որ ներքին ձայներուս ամէնէն խորին եւ ամէնէն անկեղծ հունչը փոխ տուի գործի մը, որ երազներուս ամէնէն մաքուր արգանդին մէջ արթնցաւ»: Արձակագիրին մտապաստառին վրայ գծագրուող խորհուրդներու մեհանը արուեստի թանգարանն է, որ ցուցումն է վաղուան հայերու հոգիներուն երազին ու կրակին, «ինքնատիպ ու հզօր ոճով» կանգնուած: Մեհանին խորհուրդը՝ վաղուան հայերու պատկերացումով՝ պերճիմաստ բովանդակութեան հետ գեղարուեստական ոճաւորում ստացած է ինքնատիպ արտայայտութեամբ:

Մտեաւնին մէջ լոյս տեսած Գեղամ Բարսեղեանի «Օրագիր»ը գեղարուեստական արձակի հակումով խորհրդածական բնոյթ ունի: Ան խոր համոզումի շեշտով կ'անդրադառնայ գրական եւ ներքին մարդուն անկախութեան. «Քանի որ հոն մենք ինքզինքնուս վեհապետն ենք, վեհապետը մեր մտածմանց, մեր երեւակայութեան, մեր զգացումներու սահմանաւոր եւ անսահման աշխարհին»²²: Սրտառուչ ապրումով եւ համակրանքով օրագիրին մէջ կ'ոգեկոչէ երիտասարդ տարիքին անձնասպանութեամբ կեանքին վերջ տուած Լէոն Տէօպէլ բանաստեղծին մահուան տարեդարձը եւ հոգեկան եղբայրակցութեամբ եւ մտերմութեամբ կապուած վաղամեռիկ բանաստեղծ Միսաք Մեծարենցի մահուան ճրդ տարեկիցը:

Հայկական բնաշխարհը՝ իբր հայաստանեայց գրականութեան հարուստ ենթահող՝ Գեղամ Կարապետեանի [Մշոյ Գեղամ] եւ Յակոբ Տեմիրճեանի [Մնձորի] արձակներով պատկերացումը գտած էր Մտեաւնի էջերուն: Հարկաւ, անոնք պատառիկներ էին գաւառի կեանքէն: Բայց այնպիսի մնայուն պատառիկներ, որոնք գրականօրէն կը փրկէին գիւղական հոգեբանութենէն բնորոշ գիծեր, կորստեան դատապարտուած բարքեր եւ աւանդական ապրելակերպի յատուկ սովորոյթներ: Երկուքին պարագային ալ, պատմումի անմիջական ոճը կը շնչաւորէ նիւթին հետ վերարտադրուած կեանքին առօրեան կազմող աշխատանքը եւ միամիտ հաւատքը:

Գեղամ Կարապետեանի «Շինական խրճիթէն» «Հիւանդն ու Հաւատը» գիւղական գունագեղութեամբ կը պատմէ գիւղացիին հիւանդ գաւկին քահանային ձեռամբ թղթաբացով բժշկումի հրաշքը, փոխան՝ «Մնած կով մը հորթով միասին կը բերեմ քեզի տէրտէ՛ր, ոտքդ ընկեր եմ, թուղթ մը բաց, ճար մը արա՛ իմ անճար հիւանդին...»²³:

Եթէ Գեղամ Կարապետեան Պինկէօլի «ղալարեաց սարերէն հովիտներէն» կը քաղէր իր հեքիաթապատումի նիւթը, Յակոբ Տեմիրճեան [Մնձորի] Արմտանէն՝ գիւղի գիշերներէն քար քաշելու (երկանաքարերով ձաւար աղալու պահը) կը նկարագրէ այնպիսի բնականութեամբ եւ գիւղը մարմնացնող հոգեբանութեան հարազատութեամբ, որ վաւերականօրէն ինքնուրոյն է: Յեղին հոգին ցոլացնելու համար բնագաւառէն ներշնչուելու

եւ անկէ աւելի առնելու հայաստանեայց գրականութեան սկզբունքներով առաջնորդուելով Մեհեանի սերունդէն Յակոբ Տեմիրճեանը դարձաւ իրաւամբ կենսունակ, բարախուն, ինքնատիպ գրականութեան մը հեղինակ՝ մեծ գիւղագիր Յ. Մնձուրին:

Յակոբ Օշական բացի «Հարթենք»ի քննադատական էջերէն, երկու արձակ գրութիւններով՝ «Աւետում—Աղբիւր», «Համբոյրի Մը Պատմութիւնը» յայտնաբերած է արձակագիրի շնորհները. հոն դարձեալ գիւղական աշխարհն է իր անուշ, բարի, անկեղծ մարդերով եւ մթնոլորտով: Օշականի պատմելու ինքնուրոյն ոճը, որ առաջին օրէն բացառաբար իրը եղաւ՝ նոր պատկերներու եւ քիչ մը բարդ, առեղծուածային ըսելակերպերու մթութեամբ՝ զինք հասցուց խոնարհներու վարպետ պատմուածագիրի եւ խորունկ սուգումներու խուզարկիչ վիպագիրի նուաճման:

Մեհեանի «Նիշեր», «Խօսարան», «Յիմարապատում», «Տիմարապատում» սիւնակները մինչեւ օրս հետաքրքրութեամբ կարդացուող նիւթեր են: Անոնք սրամիտ եւ յանդուգն ոճով եթէ մէկ կողմէ արձագանգն են մեր գրական—մշակութային պոլսահայ կեանքին, միւս կողմէ հայելին են գրական այնպիսի բարքերու, որոնք սնափառութիւնը կը կազմէին իրենց տափակութեամբ յայտնի միջակութիւններուն:

Մեհեանի նիշերով կատարուած տեղին եւ շահեկան նշումները,— ազգային եւ միջազգային գրական կեանքէն,— ապացոյցն են հանդէսի խրմբագրութեան արթուն եւ զգաստ մշակութային հայեացքին: Հայեացք մը, որ մտաւորական պարկեշտ դիրքերէ կրցած է դրական երեւոյթները գնահատել, իսկ ժխտականները ձաղկել: Բայց Մեհեանի «Յիմարապատումը» եւ անուանափոխութեամբ «Տիմարապատումը» աւելի անխնայ ոճ որդեգրած է անոնց հանդէպ, որոնք ծիծաղելի ու անհեթեթ ըլլալու խպնանքը չեն ունեցած: Ահա Մեհեանի սպառնալից տեսակէտը. «Մեր այս վերնագիրը անհրաժեշտապէս կրնայ ըլլալ միայն՝ «Տիմարապատում», որուն ներքեւ կը շարունակենք հիւրընկալել մեր գրականութեան իրենց նմանները գտած ըլլալով, կրցած են շինել, իրենց համար համբաւի ու հիացումի անարժան եւ խարխուլ պատուանդաններ»:

Մեհեանը իրապէս գրական—իմացական գետնի վրայ երեւոյթ մըն է իբրեւ վերջին հանդիսավայրը արեւմտահայ գրականութեան գեղապաշտ ձգտումներուն: Հայ գրականութեան եւ գեղագիտական միտքին համար նոր հեռանկարներ բացող իր բովանդակութեամբ ան կը մնայ մշակութային կարեւոր իրագործում մը:

Իր ստեղծագործական ապրող էջերուն առընթեր արեւմտահայ գրականութեան պատմութեան մէջ անոր տեղը կը յատկանշուի իր քննադատական չափանիշերուն նոր որակով, խիզախումներով, թարմ շունչով եւ արուեստագիտական հարցերու արդիական մօտեցումներով: Եղեռնի

նահատակները փոխարինող նոր ուժերու միացումով Բարձրավանքը 1922ին կը շարունակէ Մեհեանի ուղին մօտաւորապէս նոյն առաջադրու-
թիւններով:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Յ. Օշական, *Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան, Արունստրադէր Մերունդ*, Զ. հատոր, Պէյրութ, 1968, էջ 33: Այսուհետեւ՝ *Համապատկեր*:
2. Մուշեղ Իշխան, *Արդի Հայ Գրականութիւն*, Գ. հատոր, էջ 16–17, Պէյրութ, 1975 «Գեղապաշտ սերունդի նկարագիրը»:
3. *Դանիէլ Վարուժանի Նամականի* Արշակ Զօպանեանին, էջ 131, Երեւան, 1965:
4. Նոյն, էջ 50:
5. *Համապատկեր*, «Զապէլ Եսայեան», էջ 277:
6. Յ. Օշական, *Մայրիներու Շուրիճ Տակ*, Պէյրութ, 1983, էջ 94:
7. Կոստան Զարեան, *Երկեր*, հրատարակութիւն Գէորգ Մելիտինեցի գրական մրցանակի, քիւ 10, Անթիլիաս 1975, «Անցորդը եւ իր ճամբան», էջ 135:
8. *Մեհեան*, Կիլիկիոյ Հայոց Կաթողիկոսութեան վերահրատարակութիւն, Հալէպ, Կիլիկիա գրատուն, հրատարակչատուն, տպարան. Պօղոս Սնապեան, «Իրենց Կաթօտներուն Կարօտով» էջ Գ-Դ:
9. *Համապատկեր*, «Դանիէլ Վարուժան», էջ 187:
10. Գրիգոր Պըլտեան *Կրակէ Շրջանակը, Դ. Վարուժանի Շուրջ*, Տպ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն, Պէյրութ, էջ 22:
11. Մարք Նշանեան *Կամ* հանդէս վերլուծական, քիւ 3–4 Փարիզ–Պոսթըն–Թորոնթօ 1986, Դեկտեմբեր «Գրական Կանգնում», էջ 4:
12. Մարք Նշանեան *Կամ* հանդէս վերլուծական, քիւ 3–4, Փարիզ 1986, էջ 195–243:
13. Գեղամ Բարսեղեան, «Բաժակաճառ», *Մեհեան*, քիւ 3, Պոլիս, 1914, էջ 40:
14. Յակոբ Օշական, «Հայաստանեայց Գրականութիւն», *Մեհեան*, քիւ 3, Պոլիս, 1914, էջ 40:
15. Կոստան Զարեան, «Արունստին Համար» «Հայուն Յիսուսը» *Մեհեան*, քիւ 2, Պոլիս, 1914, էջ 19:
16. Կոստան Զարեան, «Արունստին Համար» «Թատրոնը» *Մեհեան*, քիւ 4, Պոլիս, 1914, էջ 51:
17. Կոստան Զարեան, «Հեթանոսութիւն», *Մեհեան*, քիւ 5, Պոլիս, 1914, էջ 65:
18. Յակոբ Քիւֆեճեան, «Հարթներ» (Յառաջաբանի տեղ), *Մեհեան*, քիւ 1, Պոլիս, 1914, էջ 9:
19. Յակոբ Քիւֆեճեան «Հարթներ» «Հրանդ Նազարեանց», *Մեհեան*, քիւ 1, Պոլիս, 1914, էջ 11:
20. Յակոբ Քիւֆեճեան «Հարթներ» «Հին Աստուածներ» Լեւոն Շանթ–Մեղրոսեան, *Մեհեան*, քիւ 4, Պոլիս, 1914, էջ 61:
21. Յակոբ Քիւֆեճեան «Վահան Թեքեան եւ իր «Հրաշալի Յարութիւն»ը», *Մեհեան*, քիւ 6, Պոլիս, 1914, էջ 87:
22. Գեղամ Բարսեղեան «Օրագիր» *Մեհեան*, քիւ 7, Պոլիս, 1914, էջ 108:
23. Գեղամ Կարապետեան «Շինական Խրճիթէն» «Հիւանդն ու Հաւատը» *Մեհեան*, քիւ 3, Պոլիս, 1914, էջ 45:
24. «Տխմարապատում» «Սրբագրութիւն Մը», *Մեհեան*, քիւ 6, Պոլիս, 1914, էջ 95:

Պ.Ս.

MEHYAN, THE EPITOMY OF THE
ESTHETIC INCLINATIONS OF
WESTERN ARMENIAN LITERATURE

(Summary)

PEPO SIMONIAN

The *Mehyan* literary monthly was launched in Constantinople in January 1, 1914. With its last issue published in July 1914, only 7 issues have come out of this short-lived but influential monthly.

In his article, Pepo Simonian debates and evaluates this literary monthly, through a deep analysis of the original works in prose and poetry published in it.

Based on the opening articles, literary criticism and proclamatory articles published in the monthly, the author reconstructs the literary conviction of the five Armenian writers who initiated the monthly, namely Kostan Zarian as director and editor in chief, Hakop Oshakan and Gegham Barseghian as editors and Daniel Varoujan and Aharon as main contributors.

The objective of the group was to shape and renew Armenian literature basing it on an esthetic form and an Armenian content, with great concern to enrich the language, as well. They tried to explore the spiritual and subconscious aspects of the Armenian nation, in an attempt to show its unique characteristics and humanitarian concerns. The author substantiates that the monthly reflected the tendency and evolution of Western Armenian literature from the village to the city to the western horizon. The *Mehyan* literary group, in their search for the realization of nation-wide literary objectives, believed in and campaigned for the full liberty of art, its independence from politics and journalism.

Nevertheless, the author confirms that it was the literary prose, published in the monthly, rather than the poetry, which came closer to the group's literary standards. He concludes that "*Mehyan* really is a phenomenon in its literary and philosophical aspects, and epitomizes the tendencies of Western Armenian literature. With its content which opens new horizons to the Armenian literary and esthetic mind, it has been an important achievement".

